

Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas

Vanda Aramavičiūtė

Profesorė habilituota socialinių
Mokslų (edukologijos) daktarė
Vilniaus universiteto
Edukologijos katedra
Universiteto 9/1, LT-01513
Tel. (8 5) 266 76 25

Straipsnyje ikeliama prasmės svarba žmogaus gyvenime. Remiantis filosofine ir psichologine literatūra prasmė įvardijama kaip žmogaus gyvenimo pamatas. Kartu apibūdinamas prasmės atradimo problemiškas dabartinėje visuomenėje, kurioje nemažai žmonių išgyvena beprasmiškumo jausmą ar praranda savo tapatumą. Drauge pagrindžiamas prasmės ir vertybių, sudarančių prasmės turinį, ryšys. Taip pat atskleidžiamas vyresniųjų mokinių požiūris į prasmės paiešką ir apibūdinamas jų ryšys su vertybėmis.

Įvadas

Pastaruju metu vis dažniau keliama gyvenimo prasmės problema. Filosofinėje literatūroje gyvenimas be prasmės prilyginamas gyvenimui – buvimui ar egzistavimui, galinčiam patenkinti tik gyvybinius bei hedonistinius žmogaus poreikius. Tada gyvenimas ne tik neįgyja prasmės, bet ir „virsta beprasmiška Sizifo našta, kurios dažnai neįmanoma pakelti“ [K. Stoškus. 1992, p. 3]. Mat žmogus, praradęs prasmę, netenka galimybių pats kurti savo gyvenimą: jis pasisavina kitų gyvensenos modelius arba juos konstruoja pagal kitų norus bei lūkesčius. Pasak J. Ratzingerio, prasmė yra duona, teikianti gyvybę žmogiškajai būčiai, be kurios žmogus patenka į neįmanomo gyvenimo situaciją.

Prasmė, kaip pažinimo objektas, dažniau-

siai atrandama *egzistencinės – fenomenologinės* krypties filosofų (E. Huserlio, N. Heidlgerio, K. Jasperso, M. Merlau-Ponty, P. Tillichio ir kt.) darbuose. Remiantis prancūzų egzistencialistu M. Merlau-Ponty, prasmė apibrėžtina kaip fundamentinė būties sąvoka, padedanti suvokti žmogaus santykį su pasauliu. Vokiečių filosofo P. Tillichio požiūriu, žmogaus gebėjimas formuoti savo vidinį pasaulį, atitinkantį tam tikras prasmes, padeda išlikti žmogumi. Dėl to prasmės praradimas prilygstas dvasinio pasaulio netekčiai, kuri sukelia patologinę, arba neurotinę, nerimo formą, kylančią iš beprasmiškumo jausmo, būdingo šio amžiaus broožo.

Egzistencializmo, arba prasmės filosofijos, idėjos reiškiasi ir *Lietuvos filosofinėje mintyje*. Galima teigti, kad Lietuvos filosofai (Vydūnas, J. Girnius, A. Maceina, V. Vyčinas ir kt.) taip

pat laikosi požiūrio, kad prasmė sudaro žmogaus vidinio gyvenimo turinį ir pagrindą. Kartu jie pabrėžia, kad prasmė nėra randama tik paprastoje kasdienybėje, bet vykdant aukštesnius uždavinius ir pašaukimą. Anot Vydūno, prasmė – tai žmogiškumo išaukštinimas visa savo esme ir veikla. A. Maceinai prasmės žlugimas – žmogaus egzistencijos pabaiga arba jos laukimas. Tad prasmė visada esanti daugiau nei buvimas, bet kaip tam tikrų reikalavimų, pareigų arba pašaukimo vykdymas šiuo metu. Dėl to ir savęs sutapadymu su pašaukimu jis įvardija kaip giliausią prasmę, o jos netekimą (praradimą, pakeitimą, paneigimą ar sužalojimą) – kaip gyvenimo tragediją, bylojančią apie savo gyvenimo nevertingumą.

Šiuolaikinėje filosofijoje prasmė vadinama teoriniu šiuolaikinės humanistikos principu ar metodologiniu imperatyvu, turinčiu glaudų ryšį su supratimu ir interpretacija. Filosofų (H. Gadamerio, Ž. Jackūno ir kt.) požiūriu, prasmė – supratimo rezultatas ir padarinys, neatsiejamas nuo interpretacijos, daugiausiai nagrinėjamas hermeneutinėje filosofijoje. Interpretacija, padedanti ne vien suprasti įvairius objektus bei reiškinius, bet ir adekvačiai į juos reaguoti, rinktis prasmingus elgesio bei veiklos tikslus ir jų įgyvendinimo būdus bei priemones, leidžia patenkinti egzistencinius žmogaus poreikius. „Neinterpretuotas pasaulis nėra žmogaus pasaulis – jame žmogus gyventi negalėtų“, – pabrėžia filosofas Ž. Jackūnas [2004, p. 30]. Todėl interpretacinių schemų įvairovė esanti tolygi prasmų įvairovei ir teikianti pagrindą įvairioms prasmų klasifikacijoms.

Tačiau turint galvoje epistemines ir ontines prasmų funkcijas, pirmiausia linkstama skirti pažintines, vertybines ir veiklos prasmes, susijusias subordinacijos ryšiais. Pasak Ž. Jackūno, vertybinių prasmų raiška suponuoja pažintinių prasmų raišką, o veiklos prasmų raiška – pažintinių ir vertybinių. Kita vertus, šių

prasmų savitarpio ryšiai paprastai išryškėja praktinio gyvenimo bei veiklos situacijomis, nes jokia veikla negali vykti be pažinimo ir vertinimo. Be to, kai esama tokių kultūros sričių, kur vyrauja tam tikros prasmės: mokslinės, filosofinės, etninės, teisinės politinės ir kt.

Psichologijoje prasmė nagrinėjama asmens elgesio ir veiklos fone, kur ji siejama su motyvacija, taip pat su psichiniais procesais, bendru asmenybės kryptingumu ir pagaliau su visuo žmogaus gyvenimu. Turint galvoje psichologo ir psichoterapeuto *V. Franklio prasmės teoriją*, prasmės siekimas ir įgyvendinimas – tai įgimta motyvacinė tendencija, atliekanti pagrindinės varomosios jėgos funkciją, nulemiančią kiekvieno žmogaus asmenybės raidą. Antra vertus, nors šioje teorijoje prasmės troškimas apibūdinamas kaip svarbiausias aktyvaus gyvenimo stimulus, bet ir kartu įspėjama, kad individo aktyvumas priklauso nuo to, ar jis patiki savo veiksmų prasmingumu. Be to, prasmės neįžvelgimas gali tapti ir neveiklaus asmens neogeninių neurozių priežastimi. Todėl gyvenimo prasmės ir misijos atradimą *V. Franklis* skiria prie asmenybės brandos kriterijų.

Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad kiekvienas žmogus kviečiamas nugyventi prasmingą gyvenimą. Pasak britų filosofų ir teologų *R. Macaulay* ir *J. Barss*, *būti žmogumi* – tai teigti gyvenimą: mylėti jį, duoti jam tinkamą kryptį, įnešti šviesos, sklindančios iš gėrio, tiesos bei teismo, pripažinti laisvę, saugoti gyvybę ir pan. Kitaip tariant, teigti ne bet kokį gyvenimą, leidžiantį daryti tai, ko tik žmogus geidžia, bet prasmingą gyvenimą, padedantį įtvirtinti savo tikrąją tapatybę ir neatmetantį tarnavimo pasauliui plačiąja šio žodžio reikšme, t. y. tinkamai rūpintis ir savo paties gyvenimu, ir kartu suvokti būtinumą pasirūpinti kitais suteikiant laimės ir ramybės kitų gyvenimams.

Tačiau nemažai autorių (H. Arendt, M. Bubber, A. Giddens, T. Lickona, A. Lobato, M. Rupnik, Ch. Taylor ir kt.) šį amžių įvardija kaip dvasinio nuosmukio ar dvasinio skurdo laikmetį, kurio metu nemažai žmonių išgyvena beprasmiškumo jausmą ar praranda savo tapatumą bei žmogiškąjį orumą. „Šiandien jau ne vienas iš psichologų atpažįsta ir naują psichologinio sutrikimosindromą, kylantį iš nesugebėjimo rasti gyvenimo prasmę“, – rašo A. Paškus [1992, p. 125]. Tikros gyvenimo prasmės neatradimas ar jos sampratos susiaurėjimas laikomas primityvios materialinės, pragmatinės ar hedonistinės nuostatos ištaka, kreipiančia asmenį į medžiaginę gerovę, malonumus ir pan. Kitaip pasakius, kai žmogui nepavyksta atrasti tikros gyvenimo prasmės, tai jos vietoje pirmenybė gali atitekti tam, kas daiktiška, jutimiška ar medžiagiška. O jei nepavyksta patenkinti ir šių reikmių, tada pradeda toleruoti įvairias delinkvencijos formas (vagiliavimą, kyšininkavimą, reketą, mafiją, terorą ar kitokius smurtinius nusizengimus).

Įvairių sričių mokslinėje literatūroje keliamas klausimas, *kas gi daugiausia lemia žmogaus gyvenimo prasmę*. Atsakymas į šį klausimą vienaip ar kitaip siejamas su *vertybėmis*. „Yra nesuardoma vidinė priklausomybė tarp mūsų poreikių ir siekių, vertybių, idealų ir prasmės“, – pabrėžia B. Kuzmickas [2004, p. 57]. Vertybės padeda žmogui ne tik susivokti sudėtingame pasaulyje, bet ir pasirinkti tai, kas jame yra iš tiesų prasminga. Todėl ugdymo metu svarbu padėti ugdytiniui pamatyti tikrąsias vertybes ir jį apsaugoti nuo tariamų, galinčių tapti ne tik asmeninio, bet ir socialinio gyvenimo tragedija. Priešingu atveju, kaip įspėja lenkų edukologai (M. Marody, B. Fatyga, J. Nikitorowicz), gali įsigalėti vertybinis chaosas ar net sustiprėti kosmopolitinės bei separatistinės nuotaikos, vykti diskriminacijos ir denacionalizacijos procesai.

Tačiau prasmės ir vertybių priklausomybės įžvalgos iškelia nemažai kitų sudėtingų klausimų: kokios gi vertybės gali sudaryti gyvenimo prasmę, kas lemia vienokių ar kitokių vertybių, o drauge ir prasmės pasirinkimą, kaip šiandien į vertybes žiūri skirtingo amžiaus ir išsilavinimo žmonės ir pan. Suvokus šių klausimų svarbą ir sudėtingumą, buvo keliami tokie **tyrimo tikslai**: 1) panagrinėti vertybes kaip gyvenimo prasmės turinio komponentus; 2) apibrėžti vertybes, sudarančias gyvenimo prasmės pagrindą; 3) atskleisti vyresniųjų mokinių požiūrį į gyvenimo prasmę ir jos ryšį su vertybėmis.

Tyrimo metodai: filosofinės, teologinės ir psichologinės bei pedagoginės literatūros šaltinių analizė, lyginimas ir vertinimas, vertybių aprašai, padėję atskleisti vyresniųjų mokinių požiūrio į prasmę kaitą ir jos ryšius su vertybėmis.

Teorinis tyrimo pagrindas. Siekiant nagrinėti vertybes gyvenimo prasmės požiūriu pradžios taškais buvo pasirinkta:

1. *Sisteminis principas*, orientuojantis į vertybių sistemų ir jų skyrimo kriterijų aptartį. Tai leidžia geriau suprasti ne tik atskirų vertybių rūšių esmę ir paskirtį, bet ir jų vidinius ryšius bei jų reikšmę sudarant vientisą vertybių sistemą. Pedagoginiu požiūriu „priimtina tik vientisa, holistinė dvasinių vertybių sistema, realizuojama kaip tokia“, – nurodo edukologas B. Bitinas [2000, p. 84]. Kartu būtina pripažinti, kad šio principo pasirinkimas negali garantuoti vienintelio atsakymo, nes vieni tyrėjai kreipia į vienokias vertybių sistemas, kiti – į kitokias. Kita vertus, šis principas reikalauja prisiminti, kad nuo senovės filosofijos laikų vertingu laikyta tai, kas teisinga arba gražu, gera. Remiantis šiuo kriterijumi skiriamos trys aukščiausios vertybių rūšys: grožio, gėrio, tiesos. Jos ir sudaro klasikinės vertybių teorijos branduolį, kuris (nuo šv. Augustino ir šv. Tomo Akviničio laikų) buvo papildytas šventumu.

Vėliau randasi kitokių vertybių klasifikacijų, vienaip ar kitaip sukonkretinančių šias keletas bendrąsias vertybių sistemas. Siekiant jas detaliau aptarti, pravartu paminėti populiarią E. Sprangerio vertybių klasifikaciją. Apibrėždamas vertybę kaip žmogaus veiklos tikslą, jis skiria šias vertybių rūšis: teorines, ekonomines, estetines, visuomenines, politines, religines.

2. *Hierarchiškumo principas*, reikalaujantis kiekvieną vertybių sistemą vertinti kaip hierarchinę. Pasirinkus tam tikrus vertinimo kriterijus, vertybes galima suskirstyti į pagrindines ir nepagrindines, aukštesnes ir žemesnes, tikrąsias ir įsivaizduojamas.

Vienas iš pirmųjų, siekusių nustatyti vertybių hierarchiją (arba rangą), M. Scheleris vertybes skirsto pagal jų objektyviąją esmę, arba svarbumą savyje. Turėdamas galvoje šį kriterijų, patį žemiausią rangą vertybių skalėje suteikia jausmų ir malonumų (arba hedonistinėms) vertybėms, aukštesnį – gyvybėms ir gyvenimo vertybėms, dar aukštesnį – dvasinėms vertybėms ir patį aukščiausią – šventybėms (šventumo) vertybėms. N. Hartmannas buvo linkęs išskirti dvasines vertybes, apimančias etines (dorovines) estetines ir pažintines. B. Kuzmickas – gyvenimo, estetines, dorovines, politines, pažintines, religines vertybes kaip pagrindines. O L. Jovaiša – gyvenimo vertybes, kurias sudaro prigimtines, egzistencines, praktines, ekonomines, socialines, kultūrinės, psichinės ir dvasinės.

Taigi nors kiekviena vertybių sistema laikytina hierarchine, bet nėra lengva atrasti kriterijų, kuris ją visiškai apibūdintų. Kitaip pasakius, sunku rasti pačią aukščiausią vertybę, kuri galėtų atlikti tokio kriterijaus funkciją. Kaip išėitį iš šios situacijos B. Bitinas siūlo aukščiausios vertybės ištakų kriterijus: transcendentinę tikrovę, socialinę tikrovę (visuomenę) ir žmogaus savastį (mikrokosmosą). Jais remiantis, skiriamos trys vertybių sistemos: 1) transcendentinės vertybės, gyvenimo prasmę siejan-

čios su nežemišku gyvenimu, 2) sociocentrinės vertybės – su visuomenės bei žmonijos gerove ir 3) antropocentrinės – su pačiu žmogumi ir jo asmeniniu tobulėjimu. Vadinasi, pirmoji vertybių sistema grindžiama religinėmis vertybėmis, antroji – socialinėmis, trečioji – įvairiomis (socialinėmis, dorovinėmis ir kt.).

Tačiau dorovinėmis vertybėmis, ypač sudarančiomis humaniškumo turinį (pareigingumu, atsakingumu, sąžiningumu, teisingumu, nuosirdumu), gali būti remiama ir sociocentrinė sistema. Tuomet bus labiau išreikštas tik šių vertybių socialinis turinys, nes jis bus susijęs su vienomis ar kitomis sociocentrinėmis vertybėmis (lygybe, brolybe, solidarumu, santarve, taika ir kt.) Be abejo, su dorovinėmis vertybėmis gali sietis ir transcendentinės vertybės (meilė, tikėjimas, viltis, atgaila ir kt.). Vienu žodžiu, dorovinės vertybės gali įeiti į kitas vertybių sistemas, jungtis su atskiromis vertybėmis (tarp jų ir su materialinėmis, estetinėmis). Todėl pedagoginiu požiūriu aktualu išsiaiškinti, su kokiomis vertybių sistemomis daugiausia sietina gyvenimo prasmė, kaip jas renkantis nepažeisti vertybių sistemos vientisumo, ir kaip kartu išsaugoti individo vertybių laisvo pasirinkimo teisę.

Ieškant atsakymo į minėtus klausimus, naudinga sugrįžti prie N. Hartmanno požiūrio į vertybių hierarchiją, kurioje ypatinga vieta skiriama dorovinėms vertybėms kaip dvasinių vertybių sistemos rūšiai. Filosofo nuomone, dorovinės vertybės yra santykių vertybės, kurios neatskiriamos nuo asmens ir yra pagrindas kitoms gėrio vertybėms egzistuoti. Antra vertus, nors skiriamos žemesnės ir aukštesnės dorovinės vertybės, bet pirmenybė neteikiama vienai kuriai grupei. Vadinasi, nenurodoma, kurios jų – žemesnės (teisingumas, savitvarda, pasiaukojimas, tyrumas) arba aukštesnės (išmintis, pilnatvė, ištikimybė, meilė, dorovinė didybė) – yra svarbesnės. Aišku tik viena – žemesnės vertybės

sudaro pamatą aukštesnėms, be kurio jos prarastų prasmę, taptų nepatvarios, tuščios. Tada ir žmonių santykiai būtų neįmanomi, o pats gyvenimas – skurdus ir ribotas. Tačiau nors požiūriai į vertybių sistemas įvairuoja, bet kartu ryškėja tendencijos skirti pirmenybę *dorovinėms vertybėms* kaip gėrio branduoliui. „Visose kultūrose, – rašo E. Krakauskas, – didžiausią vaidmenį svarbiausio žmogaus tikslo ieškojimuose vaidina tikėjimas ir dorovė“ [1995, p. 17]. Šios vertybės esančios ir žmogaus kultūros raiškos paskata, ir jo gyvenimo būdo pamatai. Kita vertus, tuo nepaneigiamas mokslo ir meno, kaip tiesos ir grožio šaltinių, vaidmuo: menas vertybėms suteikia tam tikrą pavidalą, o mokslas – priemonių vertybėms pripažinti arba atmesti.

Dorovinės vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas

Išskirtinis šių vertybių vaidmuo grindžiamas specifinėmis dorovės ypatybėmis, aprėpiančiomis visą žmogaus gyvenimą. Etikos specialistų (Č. Kalendos, E. Krakausko, L. Navicko, O. Žemaičio ir kt.) vertinimu, dorovė – ypatingas gyvenimo sluoksnis, kuris ne tik prasišverbia į visas be išimties žmogaus gyvenimo bei veiklos sritis ir jas susieja, bet ir tampa jų gaire, vertės matu, aktyvumo stimulu. Vienu žodžiu, savitai atlieka integracijos, reguliacijos, korekcijos ir kūrybos mechanizmų vaidmenį.

Tačiau jau buvo užsiminta, kad dorovė reiškiasi įvairiomis vertybėmis, kurių hierarchijos apibrėžtis ir konkrečių vertybių atranka kelia nemažai kontroversiškų diskusijų. Pasirodo, kad šių laikų demokratinėse visuomenėse daugiausiai diskutuojama apie dorovinių vertybių atranką ir pasiūlą, jų filosofinį pagrįstumą ir kt. Šiuolaikiniame pasaulyje egzistuojanti moralinio reliatyvumo teorija kelia klausimą, kurios dorovinės vertybės bei normos laikytinos universa-

liomis ir kodėl būtent šios vertybės ir kurias jų norėtų įsisavinti skirtingų kultūrų asmenys. Šios teorijos fone reiškiasi įvairios nuomonės: 1) nėra pagrindinių ir universalių vertybių (vertybės negali būti visiems priskirtinos ir pritaikytinos prie visokių aplinkybių); 2) reliatyvizmas nėra visiems priimtina orientacija, kuri atitraukia nuo svarbiausių dorovinių vertybių; 3) dorovinių vertybių pasirinkimas ir pripažinimas priklauso nuo tradicijų, nuostatų ir aplinkos, kurioje individas gyvena ir kt.

Tačiau, nepaisant nuomonių įvairovės ir svyravimų, pats gyvenimas ir jame besiklostantys santykiai suponuoja dorovinių vertybių egzistavimą. Todėl vieni autoriai į tokių vertybių sąrašą linksta įtraukti diadas: toleranciją ir atsakomybę (T. Lickona), pagarbą ir atsakomybę (B. Bitinas), galinčias reikštis sąžiningumu, tolerancija, atsargumu, užuojauta, pagalba ir pan.; triadas: orumą, pagarbą ir atsakomybę arba artimumą, atsakomybę ir unikalumą (M. Costra), atsakomybę, kūrybiškumą ir tvirtumą (G. Beržanskas) ir kt. Kartu pabrėžiama, kad pagarba savo ir kitų žmonių orumui ir atsakomybė už savo pasirinkimus ir veiksmus bene aiškiausiai nubrėžia tuos rėmus, leidžiančius pateikti tam tikrus reikalavimus daugia-kultūrose grupėse.

Kiti autoriai, pateikdami vertybių sistemas, nevartoja dorovinių vertybių termino. Antai ugdymo filosofas T. H. McLaughlin, būdamas liberalios ugdymo krypties šalininkas, skiria visuomenines vertybes, privalomas visiems žmonėms, ir asmenines vertybes, laisvai pasirenkamas. Visuomeninės vertybės dažniausiai įkūnijamos įstatymuose ir išreiškiamos žmonių teisėmis, apimančiomis kalbos laisvę ir teisingumą, asmeninę autonomiją ir laisvę siekti visapusiškesnio gėrio, pagarbą ir toleranciją. Asmeninės vertybės, remiamos įvairiapusiškesniu požiūriu į gėrį, gali apimti vertybių sistemas, susijusias su bendruomenių tradicijomis (su są-

žinės laisve, požiūriu į asmeninį gyvenimą ir pan.), t. y. toleruoti skirtumus ir įvairovę tam tikrose moralės srityse.

D. Darom, propaguojantis humanistinio ugdymo idėją, vertybes skirstė į asmenines, tarpasmenines ir visuomenines. Asmeninės vertybės apima minties laisvę, asmeninę atsakomybę, moralinį mąstymą ir veikimą, darbo etiką, tarpasmeninės – bendradarbiavimą, manipuliaciją, prievartos nebuvimą, teisių lygumą, kitų priėmimą ir rūpestį, tinkamą konfliktų sprendimą, visuomeninės – pagarbą žmonių teisėms, antirasizmą, taiką, demokratiją, ekologiją, aktyvumą kovojant už laisvę bei ginant engiamas mažumas. Ugdymo filosofas C. Hamm vertybes klasifikuoja į normatyvines, nenormatyvines, grupines ir asmenines. Įtraukęs dorovines vertybes į normatyvinių vertybių grupę, jis ne tik atskleidžia jų vietą tarp kitų vertybių, išryškina šių vertybių ryšius, bet ir aiškiai įvardija pagrindinius dorovinius principus: teisingumą, laisvę, nesavanaudiškumą, nepakantumą blogiui, tiesumą. Etikos specialistas A. Schrettele prie bendrų dorovinių vertybių skiria žmonių solidarumą, taikingumą, pagarbą gyvybei, saikingumą ir ypač meilę, galinčią apsaugoti žmogų ir visuomenę nuo susinaikinimo.

Beje, nemažai autorių, svarstančių vertybių hierarchijos problemą, nurodo ypatingą meilės vaidmenį. Kaip pagrindinė dvasinė galia, meilė gali atskleisti, suvienyti bei suartinti visas kitas vertybes, stimuliuoti jų aukščiausią realizavimą ir pati per jas reikštis, veikti, bręsti. Dėl šios įvairiapusės jėgos meilė ir įvardijama kaip didžiausia dvasinė vertybė, daugiausia lemianti žmonių santykių su pasauliu prasmę, kryptį ir formą. Antra vertus, turint omenyje pastarųjų dešimtmečių tikrosios meilės prasmės ir paskirties nuvertėjimą, pabrėžiamas veiklios, nesavanaudiškos, garbingos, pastovios, visuotinos meilės būtinumas.

Verta pažymėti ir tai, kad kai kurie autoriai, siekiantys išskirti dorovines vertybes, pradžios tašku renkasi asmens santykius. Šiuo atveju dėmesio verta L. Jovaišos bendra žmoniškųjų dorybių sistema, skirstoma į keturias grupes pagal: 1) santykį su savimi (savimonės aktyvumas, pasitikėjimas savimi, atgaila, valingumas, savitvarda); 2) santykius su kitais žmonėmis (žmoniškumas, dosnumas, pagarba, atlaidumas); 3) santykius su dvasine kultūra (žinojimas, atvirumas tiesai, minčių tyrumas, taurumas, sąžiningumas, atsakingumas, pakantumas, solidarumas, tiesumas); 4) santykius su socialinėmis priedermėmis (ištikimybė, drausmingumas, saikingumas, tvirtumas, orumas, stropumas, tikslumas, taupumas, partneriškumas, pareigingumas). S. Dzenuškaitė, turėdama galvoje santykių humaniškumą, kreipia dėmesį į šias vertybes: pagalbą, rūpestį žmogui, pagarbą, jautrumą, dėmesį žmogui, jo asmenybės tausojimą, nepakantumą antihumaniškumui.

Žinoma, galima rasti ir daugiau autorių, vienaip ar kitaip iškeliančių dorovinių vertybių apibrėžties ar klasifikacijos problemą. Bet ir iš to, kas pasakyta, regis, akivaizdu, kad ši problema traktuojama nevienareikšmiškai. Šalia to verta pridurti, kad ryškėja nauja dvasinio reliatyvumo teorijos versija, kuri pripažįsta egzistuojant alternatyvias dorovines vertybes. Vadinasi, asmuo, teigiantis savo kultūros vertybes, neturėtų paneigti kitų tautų atstovų vertybių. Taip pat skirtingų dorovinių įsitikinimų pripažinimas neturėtų versti atsisakyti savųjų, bet, atvirkščiai, paspartinti jų bręsmą.

Kaip buvo užsiminta, dorovinės vertybės, kaip gėrio išraiška, turi glaudžių sąsajų su tiesa, padedančia atsiriboti nuo paprastų, šalutinės svarbos sprendimų vardan svarbių, prasmingų dalykų. Todėl tiesa neretai pavadinama dalykų prasmės ar egzistencinės prasmės įžvalga. Tiesa siejasi ir su tikėjimu, atveriančiu

naują prasmų klodą, nes „tikėti tai pasitikėti mane ir pasaulį laikančia prasme, priimti ją kaip tvirtą pagrindą, ant kurio galima be baimės stovėti [J. Ratzinger, 1991, p. 37]. Tačiau pasitikėjimo tvirtumas ir pagrindas gali būti tik tiesa. „Prasmė, nesanti tiesa, būtų neprasme“ [ten pat, p. 39]. Kita vertus, prasmė neatšiejama ir nuo grožio, kreipiančio gyvenimą į aukštesnę – vieningesnę – lygmenį, kuriame tam tikrą atspindį randa tiesa ir dora. Taigi nors prasmės atradimas visų pirma siejamas su dorove ir tikėjimu, bet šiame procese tam tikrą vaidmenį atlieka tiesa ir grožis. Tad nors pirmenybė teikiama dorovinėms ir religinėms vertybėms, bet ir estetinės bei pažintinės vertybės gali padėti žmogui susivokti, kaip jis turėtų gyventi ar kaip galėtų prasmingai gyventi.

Požiūris į prasmę vyresniame mokykliniame amžiuje

Tiriant vyresniųjų mokinių internalizacijos, kaip dvasingumo pamato, ypatumus, domėtasi bendrojo lavinimo mokyklų ir gimnazijų auklėtinių požiūriu į prasmės ieškojimą, taip pat kokias vertybių sistemas jie linkę daugiausiai pripažinti (manyti esant svarbias) ir kuo grįsti jų pripažinimą. Pritaikius požiūrio į vertybes aprašą, išryškėjo kai kurios vyresniųjų mokinių vertybių svarbos pripažinimo tendencijos. Vertybių, esančių apraše, svarbumo laipsnis vertintas pagal 4 balus (labai svarbi, svarbi, ne labai svarbi ar nesvarbi). Susumavus du pirmuosius vertinimus („labai svarbi“ ir „svarbi“), gauti rezultatai pateikiami lentelėje.

Lyginamoji šių duomenų analizė rodo, kad dauguma 1998 m. tirtų mokinių pirmiausia buvo linkę pripažinti dorovinių vertybių – meilės, atsakingumo, orumo ir jautrumo svarbą. Be to, svarbiomis vertybėmis tiriamieji teigė esant ir sąžiningumą, toleranciją, tikėjimą ir grožį. Skirtumas tas, kad viena kuri vertybių

apraiška buvo vertinama labiau, o kita – daug mažiau. Tai rodo ir mažesnę jų pripažinimo laipsnį: tiesos sakymas buvo daug svarbesnis už nepakantumą visokiam aplaidumui, o intelektualumas – už prasmės paieškas, pakantumą – už interesų derinimą, pasitikėjimas savimi – už tikėjimą Dievu, humoras ir tvarka – už grožėjimąsi ir pan. Kūrybiškumas ir altruizmas – dar mažiau svarbios vertybės, ypač atvirumas naujumui ir aukojimasis.

Taigi daugiau kaip pusė tirtų vyresniųjų mokinių į prasmės paieškas žvelgė palankiai (58,1 proc. jų tą pripažino). Tačiau 2001 m. tirtų mokinių palankus požiūris į prasmės ieškojimą šiek tiek susilpnėjo (13,4 proc. mažiau tiriamųjų tą pripažino). Požiūris į pagarbą tapo palankesnis (apie 9 proc. daugiau mokinių pripažino šios vertybės svarbą). Požiūris į toleranciją, jautrumą, atsakingumą liko beveik stabilus. Sugretinus požiūrį į kitas vertybes, taip pat matomi kai kurie pokyčiai, bet jie nėra statistškai svarbūs. Tai daugiau vertinimų ar nuomonių svyravimai, kuriais remiantis tvirtesnių išvadų daryti kol kas negalima.

Palyginus tiriamuosius pagal mokyklos tipą – mokosi bendrojo lavinimo vidurinėje mokykloje ar gimnazijoje – aiškiai išryškėjo skirtingas jų požiūris į prasmės paiešką ir atsidavimą darbui. Įdomu, kad gimnazijų auklėtiniai daug palankiau žiūri į prasmės paieškas (71,6 proc. jų tai mano esant svarbiu dalyku) nei jų bendraamžiai iš vidurinių mokyklų (48,2 proc.). Atsidavimą darbui palankiau vertino vidurinių mokyklų mokiniai (64,8 proc.) nei gimnazijų auklėtiniai (40,1 proc.).

Nagrinėjant mokinių požiūrį į vertybes, buvo kreipiamas dėmesys ne tik į vertybių svarbos pripažinimą, bet ir jos *įprasmimą* (pagrindimą). Vertinimo kriterijumi buvo pasirinktas vertybių prasmės suvokimas, t. y. vertybės svarbos nurodymas ne tik sau, bet ir kitiems, arba jos atitikimas savo pačių ir kitų žmonių ar ben-

Lentelė. Vertybių apraiškų pasiskirstymas pagal jų svarbumą vyresniesiems mokiniams

Vertybės	Esminės jų apraiškos	1998 m.		2001 m.	
		Svarbios	Vieta pagal svarbumą	Svarbios	Vieta pagal svarbumą
1. Brandi meilė	1. Dvasinė vienybė	75,4	X	73,1	XII
	2. Ištikimybė	91,8	III	89,9	III
2. Tikėjimas	3. Pasitikėjimas savimi	92,3	II	88,7	IV
	4. Pasitikėjimas dievu	48,2	XVIII	49,4	XX
3. Išmintingumas	5. Intelektualumas	84,6	VII	82,1	VII
	6. Prasmės ieškojimas	58,1	XV	44,7	XXII
4. Tolerancija	7. Pakantumas	45,0	X	79,0	X
	8. Interesų derinimas	62,3	XIV	64,2	XIV
5. Jautrumas grožiui	9. Grožėjimasis	45,9	XX	34,7	XXI
	10. Humoro jausmas	83,2	VIII	78,6	XI
	11. Tvarkingumas	73,7	XI	66,9	XIII
6. Kūrybiškumas	12. Atvirumas naujumui	40,9	XXI	36,2	XXIII
	13. Išradingumas	66,4	XIII	61,1	XVII
7. Atsakingumas	14. Pareigų atlikimas	82,3	IX	80,5	VIII
	15. Atsakymas už savo veiksmus	93,7	I	92,2	II
8. Altruizmas	16. Atsidavimas darbui	54,6	XVII	59,6	XVIII
	17. Aukojimasis	45,0	XXI	38,9	XXIII
9. Jautrumas	18. Užuojauta	86,4	V	85,6	V
	19. Rūpinimasis kitais	75,4	X	80,5	VIII
10. Orumas	20. Savarankiškumas	90,0	IV	83,7	VI
	21. Laisvumas	84,1	VII	79,8	IX
	22. Pagarba	86,4	VI	95,0	I
11. Sąžiningumas	23. Tiesos sakymas	88,2	V	88,3	IV
	24. Nenuolaidžiavimas aplaidumui	57,3	XVI	52,5	XIX
12. Aktyvumas	25. Veiklumas	67,7	XII	63,5	XV
	26. Praktiškumas	46,8	XIX	48,6	XXI

druomenės gerovei. Pagal šį kriterijų įvertinti duomenys parodė, kad 1998 m. vyresnieji mokiniai, apibūdindami minėtų vertybių prasmę, daugiau linko į asmeninę gerovę – manė, kad viena ar kita vertybė padeda labiau save pažinti, išreikšti ir tapti brandesne asmenybe. Tačiau apie pusė šių mokinių minėtoms vertybėms teikė tik hedonistinę prasmę („man bus lengviau“, „man bus patogiau“, „man bus maloniau“). Turint galvoje vokiečių filosofo A. Anzenbacherio požiūrį į prasmę, kaip asmens linkimą į tikslą, vertybių prasmę matė

gamtinėje, arba ikimoralinėje, sferoje. Į humanizmą, arba moralumą, kurio esmė asmens moralinis tobulėjimas ir kitų gerovė, linko labai mažai mokinių (apie 5 proc.). Kitaip tariant, nežvelgė tikrosios dvasinių vertybių prasmės. Be to, 2001 m. tirti vyresnieji mokiniai dar prasčiau suvokė kai kurių vertybių prasmę: sustiprėjo hedonistinė, pragmatinė bei utilitarinė orientacija. Tokiu atveju orientacija į vertybes, kaip į prasmingos saviraiškos bei saviraidos šaltinį, susilpnėjo. Vadinasi, į vertybes vis labiau imama žvelgti kaip į hedo-

nizmo ir pragmatizmo instrumentą nei į prasmingą gyvenimo šaltinį.

Išvados

Remiantis filosofine mintimi, prasmei suteikiamas ypatingas vaidmuo žmogaus gyvenime. Prasmė įvardintina kaip kertinis žmogaus gyvenimo stimulus, turinys ar pamatas, o gyvenimas be prasmės – kaip buvimas bei egzistavimas, kreipiantis žmogų į medžiaginę, jutiminę ir net delinkventišką tikrovę. Vadinasi, žmogus, patirdamas beprasmiškumo jausmą, negali tinkamai pasirūpinti nei savo, nei kitų gyvenimu.

Į gyvenimo prasmės turinį įtrauktinos dvasinės vertybės. Iš jų pirmenybė teiktina dorovinėms vertybėms, kaip gėrio branduoliui, pasižyminčioms specifinėmis integracinėmis, reguliacinėmis, korekcinėmis ir kūrybinėmis ypatybėmis. Kita vertus, dorovinės vertybės glaudžiai siejamos su tiesa (arba gnostinėmis vertybėmis), padedančia giliau išvelgti gyvenimo prasmę, tikėjimu (arba religinėmis vertybėmis), atveriančiu naujus giluminius prasmės

klodus, taip pat su grožiu (estetinėmis vertybėmis), tarsi suvienijančiu minėtas vertybes. Tokiu atveju prasmės turinį sudaro vientisa, holistinė vertybių sistema.

Tačiau kiekviena vertybių sistema vertintina hierarchiniu požiūriu, kuris skatina vertybes skirstyti pagal jų svarbumą. Nors kiekviena vertybių sistema laikytina hierarchine, bet nelengva rasti kriterijų, leidžiančių išskirti pačias aukščiausias ar pagrindines vertybes. Todėl ypač diskutuojama dėl dorovinių vertybių sistemų atrankos ir jų filosofinio pagrįstumo. Tam, be abejo, turi įtakos ir plintančios įvairios moralinio reliatyvumo teorijų versijos.

Požiūris į prasmę ir į ją išreiškiančias vertybes mokykliniame amžiuje taip pat įvairuoja: apie pusę vyresniųjų mokinių į prasmės paieškas žvelgia palankiai. Antra vertus, dauguma jų pirmiausia linkę pripažinti dorovines vertybes. Be šių vertybių prasmė nėra giliai suvokiama, nes į vertybes daugiau žiūrima kaip į hedonizmo šaltinį nei kaip į prasmingos saviraiškos bei saviraidos veiksnį.

LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V. Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
2. Beržinskas G. Moralinis ir etinis asmenybės ugdymas. Vilnius: Baltijos kopija, 2004.
3. Bitinas B. Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija, 2000.
4. Darom D. Humanistic Values Education. Personal, Social and Political demension. Education, Culture, Values, vol. 6., ed. By M. Leicester, C. Modgil and G. Modgil. London and New York, 2000.
5. Dzenuškaitė S. Paauglių dorovinio idealo bruožai. Kaunas: Šviesa, 1984.
6. Frankl V. Žmogus ieško prasmės. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997.
7. Gadamer H. Grožio aktualumas. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
8. Hamm C. M. Philosophical Issues in Education an Introduction. New York; Philadelphia; London: The Falmer Press, 1989.
9. Hartmann N. Filosofijos įvadas. Vilnius: Pradai, 2001.
10. Heidegeris M. Rinktiniai rštai. Vilnius: Mintis, 1992.
11. Jackūnas Ž. Menas – prasmė – pažinimas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004.
12. Jovaiša L. Hodegetika. Vilnius: Agora, 2003.
13. Krakauskas E. Kultūros turinys. Kultūros tyri-nėjimai. Kaunas: Technologija, 1995.
14. Kuzmickas B. Laimė, asmenybė, vertybės. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
15. Lickona T. Educating for Character: How our School can Teach Respect and Responsibility. New York – Toronto – London – Sydney, 1991.
16. Macaulay R., Bars J. Būti žmogumi. Šiauliai: Nova Vita, 2000.
17. Maceina A. Buvimo ir prasmės ryšys. Lietuvos filosofinė mintis. Vilnius: Aidai, 1996.

18. McLaughlin T. H. Šiuolaikinė ugdymo filosofija. Kaunas: Technologija, 1997.
19. Merleau Ponty M. The Structure of Behavior. Boston: Beacon Press, 1967.
20. Mickūnas A., Stewart D. Fenomenologinė filosofija. Vilnius: Baltos lankos, 1994.
21. Paškus A. Idėjų sankryžoje. Kaunas: Į LAISVĘ fondo Lietuvos filialas, 1992.
22. Stoškus K. Žmogaus savikūra. Vilnius: Mintis, 1992.
23. Tillichas P. Drąsa būti. Vilnius: Vaga, 1999.

VALUES AS THE BASIS OF MEANING FULNESS OF LIFE

Vanda Aramavičiūtė

Summary

The importance of purport in human's life is raised in the article. According to the philosophical and psychological literature, purport is defined as a basis human life. Herewith, there is a problem of purport' discovery in a contemporary society defined, in which a lot of people experience the feeling of inanity or loses their identity and human dignity. The Beginning of these negative phenomena are associated with nowadays individual's alienation from spiritual valu-

es, which help to orientate in the world and find what is meaningful in it. There is an attempt to define the spiritual values, which form purport of life basis made. According to systematic and hierarchical codes, the priority is given to the moral values as the core of the good, which has a close connection with the truth, the beauty and sanctity. There is also the attitude of elder pupil's towards the search of purport and their connection with spiritual values revealed in this article.

[teikta 2004 12 30

Priimta 2005 01 25